

İbn Haldun Düşüncesinde Sanat ve Umrân

Murat Aksoy

0000-0003-0290-7637

hekirliya@hotmail.com

Karamanoğlu Mehmetbey Ü, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fak., Resim Bölümü, Türkiye
ror.org/037vfv096

Öz

Tarih felsefesi ve sosyolojinin kurucusu kabul edilen İbn Haldun, *Mukaddime*'de sanatı, döneminin sanat anlayışı bağlamında değerlendirir. Bu anlayış Orta Çağ boyunca sanat denince akla gelen zanaat/ meslek anlayışıdır. İbn Haldun, sanat ve umrân arasındaki ilişkiyi ihtiyaçlar çerçevesinde ele alır ve değerlendirir. Sanatın bir toplumda ortaya çıkması ve gelişebilmesinin yegâne koşulu toplumun o sanata olan ihtiyaç seviyesidir. Bu anlayışta umrân çoğaldıkça sanatlara olan ihtiyaç artacağı için sanatlar da çoğalır ve gelişir. Sanatların gelişmesindeki en önemli etkenlerden biri de devletin sanatlara olan desteği başka bir deyişle ihtiyacıdır. Sanat İbn Haldun'da bir kazanç aracı olarak ele alındığı için gelişmesinin en önemli yolu meslek sahibine maddi getiri sağlayabilme potansiyelidir. Sanatkârına maddi getirisi olmayan sanat terk edilecek ve zamanla o sanat unutulacaktır. İbn Haldun'un umrân, sanat ve ihtiyaç arasında kurduğu ilişki birey temelli değil toplum temelli bir ilişkidir. Bu anlamda sanatları besleyen, büyüten ve onlara yön veren sanatçının bireysel ihtiyaç ve yetenekleri değil toplumun ihtiyaç sıralaması ve gelişmişlik seviyesidir. Bu ihtiyaçlar konusunda belirleyici olan iklim, sanatların gelişimini de belirleyen ciddi bir faktördür. İklim toplumun karakterini ve gelişimini o da ihtiyaçlar bağlamında sanatları doğrudan etkilemektedir. Sanatı meslek olarak ele alması bakımından döneminin düşüncelerini taşıyan İbn Haldun; sanat, toplum, ihtiyaç, iklim gibi etkenler arasında kurduğu karmaşık ilişki bakımından zamanının fikirlerinden ayrılır. Birçok bilim dalının kurucu metni olarak görülen *Mukaddime* sanat ve umrân arasındaki ilişkiyi ele alma yöntemi bakımından sanat sosyolojisinin de kurucu metni olarak değerlendirilebilir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılarak İbn Haldun'un umrân ve sanat arasında kurduğu ilişki çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sosyoloji; Sanat Sosyolojisi; İbn Haldun; Mukaddime; Sanat; Umrân; Meslek

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma İbn Haldun'da sanat ve umrân ilişkisini incelemektedir.
- İbn Haldun, sanatı toplumun ihtiyaçlarının belirlediği meslekler olarak ele alır.
- İbn Haldun'a göre umrânın çoğalmasıyla sanatlar çoğalırken umrânın azalmasıyla sanatlar da azalır.
- Sanat bireysel gereksinimlerin bir sonucu olmaktan çok toplumsal ihtiyaçların bir sonucudur.
- Geleneksel dünyanın sanat kuramı bir meslek kuramıdır.

Atıf Bilgisi

Murat, Aksoy. "İbn Haldun Düşüncesinde Sanat ve Umrân". *Eskiye*ni 51 (Aralık 2023), 1074-1089. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1283513>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	14 Nisan 2023
<i>Kabul Tarihi</i>	8 Aralık 2023
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Aralık 2023
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - Turnitin
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	--
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0 creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Art and Umran in Ibn Khaldūn Thought

Murat Aksoy

0000-0003-0290-7637

hekirliya@hotmail.com

Karamanoğlu Mehmetbey Univ, Fac of Art, Design and Architecture, Dept of Painting, Türkiye
ror.org/037vfv096

Abstract

Ibn Khaldūn, considered the founder of the philosophy of history and sociology, evaluates art in the context of the understanding of the art of his period in his *Muqaddimah*. This understanding of craft/ profession comes to mind when art is mentioned during the Middle Ages. Ibn Khaldūn deals with and evaluates the relationship between art and 'umrān within the needs framework. The only condition for the emergence and development of art in a society is the level of need of the society for that art. In this understanding, as the need for the arts as increases as 'umrān increases, the arts also increase and develop. One of the most critical factors in the developing the arts is the state's support for the arts, in otherwords, its need. Since art is considered as a means of earning in Ibn Khaldūn, the most essential way of its development is its potential to provide financial return to the artist. Art that does not bring financial gain to its artist will be abandoned and that art will be forgotten in time. The relationship Khaldūn established between 'umrān, art and need is not an individual-based one, but a society-based one. In this sense, it is not the individual needs and abilities of the artist that nourish, grow and direct the arts, but the order of needs of development level of the society. The climate, which is decisive for the needs, is a severe factor that also determines development of art. Climate directly affects the character and development of society, which in turn directly affects the arts in the context of needs. Ibn Khaldūn, who carries, the thoughts of his period in terms of considering art as a profession, differs from the ideas of his time in terms of the complex relationship he established between, such as art, society, need and climate. *Muqaddimah*, which is seen as the founding text of many branches of science, can be considered the founding text of the sociology of art in terms of its method of dealing with the relationship between art and 'umrān. The study used qualitative research methods to used to analyze Ibn Khaldūn's relationship that established between 'umrān and art.

Keywords

Sociology; Art Sociology; Ibn Khaldūn; Muqaddimah; Art; Umrān; Profession

Highlights

- This study examines the relationship between art and ‘umrân in Ibn Khaldûn.
- Ibn Khaldûn considers art as professions determined by the needs of the society.
- According to Ibn Khaldûn, as the ‘umrân increases, arts increase, and as the ‘umrân decreases, the arts also decrease.
- Art is a result of social needs rather than individual needs.
- The art theory of the traditional world is a theory of profession.

Citation

Murat, Aksoy. “Art and Umran in Ibn KhaldûnThought”. *Eskiyeni* 51 (December 2023), 1074-1089. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1283513>

Article Information

<i>Date of submission</i>	14 April 2023
<i>Date of acceptance</i>	8 December 2023
<i>Date of publication</i>	30 December 2023
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - Turnitin
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>S. Development Goals</i>	--
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0 creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

Giriş

Sanatın zamansal ve varlıksal anlamda neliği sorunu disiplinin en önemli tartışma konusudur. Tarihi sürece bakıldığı zaman neyin sanat olup olmadığı konusunun daima değiştiği görülmektedir. Bu değişime bağlı olarak kavramlar ve tanımlar da değişmiş, bir zaman aralığında sanat kabul edilen başka bir zaman diliminde sanat olarak kabul edilmemiştir. Modern dünya, sanatı, sanat ve birey üzerinden tanımlayarak ifade ve yaratıcılık gibi kavramlar üzerinden paradigmasını yapılandırır. Geleneksel dünya ise sanatı, toplumla olan ilişkisi üzerinden tanımlamaya ve anlamlandırmaya çalışır ve kuramını ihtiyaç/ işlevsellik kavramları üzerinden inşa eder. Geleneksel dünyanın insanı için sanat yalnızca tekniktir, nesnelere kurallara uygun ve teknik olarak yetkin bir şekilde yapmak anlamına gelir.¹ İbn Battuta (öl. 770/1368) Kubbetü's-Sahra'dan "Her yanı sanatkârca bezenmiş yapı" şeklinde bahseder ve bu ifadenin hemen ardından da "Kubbenin her yanına sanatkârane bir tarzda mermer döşenmiştir." diye devam eder.² Bugün usta olarak gördüğümüz mermerci, dönemi için mermerlik mesleğini teknik ve estetik yetkinlikle yani en iyi şekilde yapan bir sanatkârdır.

Taberî (öl. 310/923) tarih kitabında İdris peygamberden bahsederken terzilik ve yazıcılık sanatına atıfta bulunur.³ Aquinalı Thomas "Bir sanatçının fazileti işinin kalitesi ile ölçülür"⁴ derken de kristal testere⁵ örneğinden bahsederken de aslında bir meslekten söz etmiş olur. Eskilere göre usta, bir sanatı icra edendir.⁶ Sanatçı nalbanttır, hatiptir, ressamdır. Orta Çağ'ın sanat kuramı her şeyden önce bir meslek kuramıdır.⁷ Bir mesleği icra ediyor olmak bir sanatı icra ediyor olmaktır.

Sanat ve toplum arasındaki ilişkiyi ihtiyaç/ meslek/ işlevsellik kavramı üzerinden analiz eden en önemli ve ilk düşünürlerden biri İbn Haldun'dur (öl. 808/1406). Orta Çağ Müslüman düşüncesinin en önemli temsilcilerinden olan ve günümüzde kendisinden çağdaş anlamda tarih felsefesinin ve sosyolojinin kurucusu olarak söz edilen İbn Haldun⁸ 1 Ramazan 732/27 Mayıs 1332 'de Tunus'ta doğmuştur. Onu dünya çapında tanınan bir düşünür yapan ünlü çalışması *el-İber*'in giriş kitabı olan *Mukaddime*'sini 779/1377 yılında tamamlamıştır.

İbn Haldun'un *Mukaddime*'nin birçok yerinde sanat konusuna değindiği görülür. Meseleyi çok daha tafsilatlı bir biçimde ise beşinci bölümde ele almıştır. "Geçim, -Kazanç ve Meslekler Gibi-Geçime İlişkin Hususlar ve Bütün Bu Meselelerde Ortaya Çıkan Durumlar Hakkında" adlı bu bölüm otuz üç fasıldan meydana gelmekte ve on altıncı fasıldan itibaren "sanatlar" konusuna odaklanmaktadır. Sanat/lar kavramına *Mukaddime*'nin genelinde ve

¹ Umberto Eco, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Can Yayınları, 2018), 38.

² İbn Battuta, *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, çev. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 84.

³ Ebû Ca'fer et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtuna (İstanbul: Salam Yayınları), 117-131.

⁴ Thomas Aquinas, *Summa Theologica Vol. II* (PDF: William Benton Publisher, 1923), 37. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.462789/page/n595/mode/2up>

⁵ "Böylece, örneğin bir adam kesmek amacıyla kendine bir testere yaptığinde, onu, olması gerektiği gibi demirden yapar; kristalden yapmayı tercih etmez, her ne kadar bu kristal testere çok daha güzel olsa da bu güzellik, onun asıl işlevini yerine getirmesine engel olacaktır." Thomas Aquinas, *Summa Theologica Vol. I* (PDF: William Benton Publisher, 1923), 486. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.126741/page/n7/mode/2up>

⁶ Rene Guenon, "İnisiyasyon ve Zanaatlar", çev. Tahir Uluç, *Her İnsan Bir Sanatçıdır Geleneksel Sanat Felsefesi Okumaları*, haz. Brian Keeble (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 57.

⁷ Eco, *Sanat ve Güzellik*, 177.

⁸ Ahmet Arslan, *İbn Haldun* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 4.

özellikle on altıncı fasıldan itibaren yüklenen anlam bugün geçerli olan anlamından oldukça uzaktır. İbn Haldun sanat kavramını dönemin anlamlandırmasına uygun olarak kullanmakta, “umrân” ve “sanat” arasında kurduğu ilişkiyi de bu anlamlandırma üzerinden yapmaktadır.

Biz de iki bölümden oluşan makalemizin birinci bölümünde İbn Haldun’un sanatı tanımlaması ve sanatları sınıflandırması konusunu başka bir deyişle sanat anlayışını değerlendirecek, ikinci bölümde ise sanat ve umrân arasındaki ilişkiyi ele alacağız. Bu ilişkinin doğru anlaşılması önemlidir zira Batı’nın, özellikle modern sanat anlayışının diğer toplumlara bir şekilde dayatılmasının ortaya çıkardığı sorunlar ciddi anlam kargaşalarına neden olmaktadır. Sanat ve umrân arasındaki ilişkinin doğru tahlil edilmesi bugün sanatın içine düştüğü garip durumdan kurtulmasına olanak sağlayacaktır. Mesele bu cihetiyle sonuç kısmında ele alınacaktır.

1. İbn Haldun’da Sanat

Ernst H. Gombrich *Sanatın Öyküsü* adlı meşhur kitabına “Sanat” diye bir şey yoktur aslında.” cümlesiyle başlar ve devam eder:

Yalnızca sanatçılar vardır. Bir zamanlar bazı adamlar renkli toprakla bir mağaranın duvarına kabaca bizon resimleri çiziktiriyordu; bugün de bazıları boya satın alıp duvar ya da tahta perdeleri resimliyor ve daha birçok başka şeyler üretiyorlar. Tüm bu etkinlikleri sanat diye tanımlamakta hiçbir sakınca yok, yeter ki bu sözcüğün yer ve zamana göre birbirinden değişik anlamlara gelebileceği unutulmasın ve günümüzde nerdeyse bir korkuluk veya tapınma aracı haline gelen ve büyük S ile başlayan Sanat’ın var olmadığının bilincinde olunulsun.⁹

İbn Haldun’un yaşadığı yer ve zamanda sanat kavramı bugün bizim anladığımızdan, Gombrich’in deyimiyle büyük S ile yazılan sanat kavramından oldukça farklıydı. İbn Haldun’un yaşadığı dönemin yani 14. yüzyılın sanat anlayışı kabaca Orta Çağ¹⁰ olarak adlandırılan ve bin yıllık bir zamanı kapsayan dönemin sanat anlayışıdır. Bu dönemin sanat anlayışına geleneksel dünyanın sanat anlayışı da denebilir.

Hem kendinden önceki hem de zamanının diğer tüm ilim adamları gibi İbn Haldun da sanatı, bugünün sanat anlayışından oldukça farklı bir şekilde ele alır. Aslında beşinci bölümün “Geçim, -Kazanç ve Meslekler Gibi-Geçime İlişkin Hususlar ve Bütün Bu Meselelerde Ortaya Çıkan Durumlar Hakkında” adlı başlığı, sanat kavramına İbn Haldun’un yüklediği anlamı özetler niteliktedir. Beşinci bölümün birinci faslından on altıncı faslına kadar rızık, geçim, geçimin çeşitleri, kazanç elde etme yolları, ticaret ve çeşitleri gibi konulardan bahseden İbn Haldun on altıncı fasıldan itibaren sanatlar konusu üzerine yoğunlaşır. Bu cümleden hareketle *Mukaddime*’nin beşinci bölümünün on altıncı faslında sanatı, “ilmî-fikrî bir işte sahip olunan meleke”¹¹ şeklinde tanımlar. İbn Haldun’un sanat tanımında “meleke” kavramı öne çıkar ve aynı zamanda sanatın, onun tarafından nasıl ele alındığının da anlaşılması için kilit kavram görevi görür.

İbn Haldun’a göre meleke, bir eylemin devamlı olarak ve tekrar tekrar yapılmasıyla kazanılan kökleşmiş ve sağlam bir özelliktir¹². Bir fiil kişi tarafından sürekli tekrar ediliyorsa

⁹ Ernst Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, çev. Erol Erduran-Ömer Erduran (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997), 15.

¹⁰ Orta Çağ kavramı İslâm dünyasını niteleyen bir dönem adlandırması olmamakla birlikte 6 ve 16. yüzyıllar arasında ifade eden bir galat-ı meşhur olması bakımından kullanılmıştır.

¹¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 2/553.

¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/553.

bu durum o fiilin o kişide yerleşmesini sağlar. İbn Haldun'un bu ifadeleri bugünün dünyasında sanattan ziyade zanaatın tanımlanmasında kullanılacak ifadelerdir. Bugün sanat duygu ve düşünceleri ifade etmek için hayal gücünün kullanımı¹³ veya bir duygunun veya tasarımın anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı ya da bu anlatım sonucunda ortaya çıkan üst düzey yaratıcılık¹⁴ şeklinde tanımlanır.

Meslek öğretiminde usta ve çırak arasındaki öğretim ve öğrenme ilişkisi her çağda model olma, başka bir deyişle göstererek öğretim şeklinde gerçekleşir. Görülen bir şeyin nakledilmesi İbn Haldun'a göre haber ve bilginin nakledilmesinden daha iyidir. Dolayısıyla bizzat görülerek kazanılan meleke, habere dayanarak kazanılan melekedenden daha sağlamdır. Onun içindir ki bir sanatı öğrenenin, öğrendiği sanattaki melekesi, öğretmenin melekesinin mükemmel oluşu nispetinde olur.¹⁵ Bizzat görülerek kazanılan meleke geleneksel dünyanın sanatları öğretim biçiminin de nasıl olduğunu ortaya koyan bir ifadedir çünkü geleneksel öğrenme biçiminde çırak ustasını görerek, izleyerek ve tekrar/ taklit ederek öğrenir.¹⁶

İbn Haldun'a göre bir sanatta meleke sahibi olunduktan sonra farklı bir sanatta meleke sahibi olmak çok mümkün değildir. Konuyu tartıştığı yirmi ikinci fasılda İbn Haldun, melekeleri nefsin özellikleri ve değişik halleri olarak görür ve bundan dolayı hepsinin bir anda oluşamayacağını ifade eder. Ona göre henüz fitri özelliklerini kaybetmemiş bir insanın, uğraştığı işteki melekesinin gelişmesi çok daha kolay olur ve bu husustaki yeteneği de oldukça güçlüdür. Fakat nefis bir melekeyi kazanıp onun özelliğine büründükten sonra, fitri özelliğinin dışına çıkar. Böylece kazanmış olduğu melekenin kendisine kattığı özellikten dolayı, nefsin başka bir melekeyi kazanma yeteneği zayıflar.¹⁷

Bu durum yalnızca sanatlar için değil, kazanmış oldukları melekeler fikrî melekeler olmasına rağmen ilim ehli için de aynıdır. Bir ilim dalında iyi derecede meleke kazanmış bir âlimin farklı bir alanda da aynı yetkinlikte meleke kazanması çok az görülen bir şeydir.¹⁸ Melekenin, bir eylemin, bir bilginin bireyde kalıcı davranış değişikliğine dönüşmüş hâli olduğunu anlıyoruz. Bu durum aynı zamanda modern anlamda öğrenmenin tanımına denk düşen bir yön de ihtiva etmektedir. Zira modern dünya öğrenmeyi kişinin çevresi ile etkileşimi sonucunda oluşan kalıcı davranış değiştirme süreci¹⁹ şeklinde tanımlamaktadır.

Sanatları basit ve karmaşık olarak ikiye ayıran İbn Haldun, marangozluk, demircilik, terzilik gibi basit olanların zaruri ihtiyaçlara, müzik, şiir ve ilim öğretimi gibi karmaşık olanların ise tamamlayıcı (kemâlî) ihtiyaçlara özgü olduğunu belirtir.²⁰ Öğretimin en temel ilkesi basitten karmaşığa ilkesidir ve bu anlamda İbn Haldun da öğretimin basit olanından başlanması gerektiğini düşünür. Çünkü basit olan hem kolay hem de zaruri ihtiyaçlara özgü olduğu için birçok neden basit olanların daha önce öğrenilip nakledilmesini gerekli kılar.²¹

¹³ *Oxford Learner's Dictionaries*, "Art" (Erişim 20 Mart 2022).

¹⁴ *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, "Sanat" (Erişim 20 Mart 2022).

¹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/553.

¹⁶ Detaylı bilgi için bk. İrvin Cemil Schick, "İslâmî Kitap San'atlarında Standartlaşma: Usta-Çırak ilişkisi ve İcazet Geleneği", *Osmanlı Araştırmaları* 49 (2017), 231-266.

¹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/563.

¹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/563.

¹⁹ Kürşat Yenilmez-Ayşegül Duman, "İlköğretimde Matematik Başarısını Etkileyen Faktörlere İlişkin Öğrenci Görüşleri", *Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2008), 252.

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/553.

²¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/553.

Temelde sanatları basit ve karmaşık olarak sınıflandıran İbn Haldun bu sınıflandırmayı biraz daha detaylandırırken ise sanatları üç kısma ayırır: Geçime özgü sanatlar, düşünceye özgü sanatlar, askerlik ve buna benzer sanatlar. Dokumacılık, marangozluk, kasaplık ve demircilik sanatları basit sanatlar olup birinci gruba dâhildirler. Kâğıtçılık, müzik, şiir ve ilim öğretimi gibi sanatlar ise karmaşık sanatlar olup ikinci gruba aittirler. Askerlik gibi olanlar da üçüncü gruba ait sanatlardır.²² Benzer bir sınıflamaya aynı dönemin Batı dünyasında da rastlanır. Geç Helenistik ve Roma dönemlerinden Orta Çağ'a kadar sanatlar liberal ve bayağı/mekanik sanatlar olarak ikiye bölünmüştür. Fiziksel emekle bir ücret karşılığı yapılan sanatlar bayağı sanatlar olarak görülürken, liberal ya da başka bir deyişle özgür sanatlar ise iyi eğitilmiş ve soylu sınıflara uygun olan entelektüel sanatlar olarak kategorize edilmiştir.²³

İbn Haldun'un sanatlar sınıflamasında düşünceye özgü sanatlar yani kâğıtçılık sanatı, müzik sanatı, şiir ve ilim öğretimi gibi sanatlar diğer sanat türlerinden çeşitli sebeplerle farklıdır. Yirmi üçüncü fasılda bu sanatları konusu itibarıyla üstün olan sanatlar (ebelik, kitabet /yazı, kâğıtçılık, müzik ve tıp) şeklinde belirtir.²⁴ İbn Haldun'a göre bu sanatlar (tıp, kitabet ve müzik) onları yapanlara, yöneticilerin ve devlet adamlarının arasına girip onlarla yakın ilişki kurmanın ve özel meclislerinde bulunmanın imkânlarını sunduğu için diğer sanatlardan üstündür. Elbette sanatçının yaratıcılığı veya ifade gücünün tamamen önemsiz olduğu anlamına gelmez bu; işlevsellik ve estetik arasında kurulan önem sırasından kaynaklanır. Sağlık, resmi yazışma veya arşiv kayıtları gibi işlevsel sebepler estetik uğruna göz ardı edilemeyecek öneme sahiptirler.

2. İbn Haldun Düşüncesinde Sanat ve Umrân

İbn Haldun'un ilk sosyolog olduğu görüşü genellikle kabul edilen bir durumdur. İbn Haldun ilk sosyolog olarak kabul edilecekse şüphesiz ilk sanat sosyoloğu olarak da kabul edilmek durumundadır. Eğer sanat sosyolojisini sanat ve toplum arasındaki ilişkiyi araştıran bilim dalı şeklinde tanımlayacak olursak, *Mukaddime*'nin bazı bölümleri sanat sosyolojisi üzerine yazılmış ilk eser/bölüm olarak görülebilir. Bu anlamda İbn Haldun'un toplum ve sanat arasında kurduğu ilişkinin temel kavramı aynı zamanda *Mukaddime*'nin de en temel kavramlarından biri olan "umrân" kavramıdır.

Bilindiği üzere İbn Haldun'un düşünce evreninin merkezinde kendisinin temelini attığı "umrân ilmi" bulunmaktadır.²⁵ İbn Haldun *Mukaddime*'de "mülk", "asabiyye", "bedâvet", "hadâret" gibi birçok kavram kullanmış olmakla birlikte eserinin en önemli kavramı "umrân" kavramıdır. *Mukaddime*'nin en temel kavramlarından olan "umrân", kimi zaman "toplum/ toplumsal yaşam"; kimi zaman "imar, bayındırlık ve gelişme"; kimi zaman da "meskûn yerler" anlamında kullanılmıştır.²⁶ Kavram "...Türkçede aynen kullanıldığı gibi genellikle, toplumsal yaşam, toplum, uygarlık ve medeniyet olarak, yabancı dillerde ise

²² İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/553.

²³ Larry Shiner, *Sanatın İcadı Bir Kültür Tarihi*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), 52-53.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/564.

²⁵ Tahsin Görgün, "İbn Haldun", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 543.

²⁶ Sözlüklere göre kavramın belli başlı anlamları şunlardır: "(Bir yerde) oturmak, yaşamak, (bir yeri) ziyaret etmek, (bir bina) inşa etmek, (bir yerin kendisi için) insanlar hayvanlarla meskûn olmak, içinde oturulmak, sık sık ziyaret edilmek, iyi durumda tutulmak." Detaylı bilgi için bk. Arslan, *İbn Haldun*, 73.

çoğunlukla medeniyet bazen de kültür ya da toplum olarak çevrilmektedir.”²⁷ Aslan’a göre İbn Haldun “umrân” terimini genel olarak kullandığında günümüzdeki anlamında kültürü, “şehir umrânı”ndan bahsettiğinde ise uygarlık anlamını ifade etmek için kullanmaktadır.²⁸ Cemil Meriç’e göre ise genel anlamda medeniyet demek. Bir toplumun yapıp ettiklerinin tamamı: Toplumsal ve dini düzen, gelenek ve inançlar.²⁹ Bu metinde umrân kavramı en yaygın kabul edilen şekliyle uygarlık anlamında kullanılacaktır.

İbn Haldun Umrân’ı “el- umrânu’l bedevî” ve “el-umrânu’l hadarî” olmak üzere iki bölümde ve bedevîlik önce olacak şekilde ele alır ve bedevîliği hadarîlikten önce ele almasını bedevîliğin toplumsal yaşamın diğer görünümünden önce gelmesine bağlar.³⁰ İbn Haldun zorunlu ihtiyaçların ön planda tutulduğu kırsal yaşantıyı bedevî; gereksinimlerin arttığı, çeşitlendiği ve gitgide lüks bir hâl aldığı, kasaba ve kentlerde ortaya çıkan ve gelişen hayat tarzını da hadarî olarak adlandırmış ve umrânın unsurlarını bu iki temel aşama çerçevesinde incelemiştir.³¹ Bu unsurların başında sanat gelmektedir ve sanat “hadarî” umrânın en önemli ve ayırt edici özelliğidir. İbn Haldun’a göre insanların bir araya gelmeleri lüks ihtiyaçlarından ziyade, zaruri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yardımlaşmak içindir.³² Bedevî hayat yaşayanlar yalnızca zaruri ihtiyaçlarını karşılayabildikleri için bunun ötesinde bir şeye sahip değillerdir. Zaruri ihtiyaçların lüks ihtiyaçlardan daha öncelikli olduğu kesindir. Zira İbn Haldun’a göre zaruri ihtiyaçlar kök, tamamlayıcılık ise bu kökten çıkmış bir daldır.³³ Ona göre bedevîlerin sanata uzak oluşları bedevî oluşlarının doğal bir uzantısıdır. Bedevîler taşlara sadece tencerelerinin altına koymak için ihtiyaç duyarlar ve bunun için binaları yıkarak taşları götürürler. Benzer biçimde evlerin tavanlarındaki ağaçlara da çadırlarının direkleri için ihtiyaç duyarlar. Bedevîlerin varlıklarının tabiatı, umrânın temeli olan binayı ortadan kaldırmak üzerine kuruludur.³⁴

Geçimlerini zaruri ihtiyaçlar temelinde devam ettirenlerin ekonomik durumları düzelir ve zorunlu ihtiyaçlarının ötesinde bir bolluğa kavuşurlarsa bu durum onları yerleşik hayata geçmeye, şehir ve kentler kurmaya yöneltir. İbn Haldun’un medeni olarak tanımladığı bu insanlar imkânları daha da arttığında kaliteli elbiseler giymeye, evler yapmaya ve bu evleri en iyi biçimde süslemeye ve güzelleştirmeye başlarlar. Zenginlikleri artıp imkânları en üst noktaya çıktığında ise büyük saraylar ve evler inşa ederek buraları aşırıya varacak biçimde süsleyip güzelleştirirler.³⁵ Bu gerçekten dolayı sanatların gelişmesi sadece bedevîlikten sonra gelen şehir hayatında görülürler.³⁶ Burada İbn Haldun’un sanattan kastı, elbette modern anlamdaki sanat değil geçim vasıtası olan sanattır. İbn Haldun “Geçimin Çeşitleri ve Yolları

²⁷ Ergin Ergül, “İbn Haldun’un Temel Kavramlarının Devlet Teorisi Işığında Çevirisi”, *Ombudsman Akademik* 8/15 (Aralık 2021), 52.

²⁸ Arslan, *İbn Haldun*, 78.

²⁹ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 147.

³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/76.

³¹ Hüseyin Fırat Şenol, “*İbn Haldun’da Tarih ve Umran Sorunu*” (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

³² İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/157.

³³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/161.

³⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/205.

³⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/157.

³⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/524.

Hakkında” adlı başlık altında kazanç türlerinden bahseder ve diğer bir kazanç türünün de insanın emek ve çalışması olduğunu belirtir. “Bu (...) belirli şekillerde (ve alanlarda) yapılır. Ki bunlara meslek (sanat) denir. Kâtiplik, marangozluk, terzilik, dokumacılık ve binicilik gibi.”³⁷ İbn Haldun’un bahsettiği sanatlar umrânın gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan sanatlardır. Dahası bu sanatların çeşitliliği umrânın çoğalmasıyla çoğalırken, azalmasıyla da azalacaktır. Bunun sebebi ise umrândaki yardımlaşma fikrine dayanır. Bu yardımlaşma düşüncesinden dolayı şehirde yaşayanların işgüçlerinin ve mesleklerinin birbirine gereksinim duyacağı ve birbirini gerektireceği muhakkaktır. Bu mesleklerden bazıları, yalnızca kimi şehir ahali tarafından icra edilir. O şehirlerde bu sanatlara fazla ihtiyaç duyulduğu için, halktan bazı insanlar bu işlerde ustalaşarak işlerini bu mesleklerden temin ederler. Şehirlerde zaruret olmayan sanatlar ise, bu meslekleri icra eden kişilere herhangi bir getirisi olmadığı için terk edilirler. Yaşam için zaruri olan marangozluk, terzilik ve demircilik gibi sanatlar ise her şehirde icra edilir. Medeni hayatın gösterişli ve lüks alışkanlıklarına sahip gelişmiş şehirlerde ise işlemecilik, mücevhercilik, parfümcülük, kuyumculuk gibi meslekler görülür. Bu hayat tarzının lüks alışkanlıkları arttıkça, bu ihtiyaçları karşılamak için yeni yeni meslekler ortaya çıkar.³⁸

Görüldüğü üzere İbn Haldun’un umrân ve sanat arasında kurduğu ilişki ihtiyaç üzerine kurulmuş bir ilişkidir. Bu ilişki Maslow’un meşhur ihtiyaçlar sıralamasını akla getirirse de Maslow ile İbn Haldun arasında temel bir fark görünmektedir. Maslow bireylerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayıp refah düzeylerini yükselttikçe kendilerini gerçekleştirdiklerini, kendilerini aşarak doruk deneyimlere yöneldiklerini ve “bütünsel insan” seviyesine ulaştıklarını ileri sürer.³⁹ Maslow, ihtiyaç ile birey arasında bir ilişki kurarken İbn Haldun toplum ve ihtiyaçları arasında bir bağ kurar. Sanatları da bireylerin ihtiyaçlarından ortaya çıkan bir eylem/alan olarak değil de toplumun refah seviyesinin artmasıyla birlikte yeni ve lüks ihtiyaçlarının bir sonucu olarak değerlendirir. Başka bir deyişle ihtiyaçları şekillendiren ana unsur birey değil, belirli bir sosyal çevrede o bireylerin sosyal etkileşimle ve beraber inşa ettikleri alışkanlıklardır. Bu alışkanlıklar insanların birlikte inşa ettikleri bir varoluş biçimidir.⁴⁰

Modern düşüncede ilkel/bedevî toplumların bile sanatlarının gelişmiş ve özgün olabileceği iddia edilirken⁴¹ bu durum İbn Haldun’un sanata yüklediği anlam, umrân ve sanat arasında kurduğu ilişkinin mahiyeti anlamında mümkün görünmemektedir. Şehirlerde sanatların gelişip sağlanması için medeniliğin kökleşip sağlanması ve süresinin de olabildiğince uzun olması gerekir. Sanatlar umrânın alışkanlıklarının bir sonucu olduğu için İbn Haldun’a göre böyle bir süreç de zaruridir. İnsanların alışkanlıkları uzun süre tekrar edildikleri için yerleşip sağlamlaşırlar ve bir kere yerleştikten sonra da onları o umrândan söküp atmak oldukça zordur. Umrânı gerilemiş bile olsa eski şehirlerdeki sanatların devam etmesi bu iyice yerleşmiş alışkanlıkların biri sonucudur. Daha kalabalık olan yeni şehirlerde ise bu alışkanlıklar henüz yeni olduğu için sanatlar ileri seviyelere

³⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/523.

³⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/514.

³⁹ Abdülkadir Zorlu, “Gereksinimlerin, İhtiyaçların ve Arzuların Dönüşümü Bağlamında İbn Haldun’un İhtiyaçlar Kuramı”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2020), 516.

⁴⁰ Zorlu, *İbn Haldun’un İhtiyaçlar Kuramı*, 495.

⁴¹ Claude Levi-Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür*. çev. Haldun Bayrı vd. (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 123.

ulaşamamıştır.⁴² Umrânı çoğalmış olan bu şehirlerin yıkılmaya yüz tutmasıyla birlikte buradaki sanatlarında gerileyeceğini, eksileceğini ifade eden İbn Haldun'a göre bunun sebebi ise umrânın seviyesi ile sanatların gelişmişlik seviyesi arasındaki ilişkidir. Bir şehirde eğer umrân zayıflayıp ihtiyarlık çağına girerse, o şehirdeki bolluk ve lüks eksilir ve böylece insanlar yalnızca zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak durumunda kalır. Bundan dolayı refah seviyesine paralel olarak gelişmiş olan sanatlarda azalır. Bu sanatlar yoluyla geçimini sağlayan sanatkârlar talebin azalmasıyla birlikte artık geçimlerini sağlayamadıkları için bu sanatları bırakarak kazanç elde edebilecekleri diğer sanatlara yönelirler veya bu sanatları icra edenler öldüklerinde aynı gerekçelerle yerlerine başkaları geçmeyeceği için sonuç olarak bu sanatlar bütünüyle ortadan kaybolurlar.⁴³

Bir sanata olan ilgi ve talep başka bir deyişle o sanata toplum tarafından duyulan ihtiyaç çok olursa, o sanatın konumu piyasada rağbet edilip satmak için getirilen bir mala benzer. Bu durum şehirdeki insanları rağbet gören bu sanatı, geçimlerini sağlamak için öğrenmeye teşvik eder.⁴⁴ Bu durum modern mikroekonomi teorisindeki arz ve talep arasındaki bağa benzer bir ilişkidir. O hâlde, çok rahat bir şekilde, İbn Haldun'a göre sanatların ortaya çıkışı temelde bir arz sorunudur denebilir.

Bir sanata olan talep umrânın gelişmişliğiyle doğrudan ilişkilidir. Umrânın çoğalıp gelişmesi içinse bazı şartların elverişli olması gerekmektedir. Bu anlamda İbn Haldun terminolojisindeki diğer önemli bir kavramda iklimdir. İklim insanların renklerinden psikolojilerine, ahlaklarından sanatsal üretimlerine kadar birçok unsuru derinden etkileyen bir faktördür. İbn Haldun'a göre yeryüzünün meskûn olan yerlerinin tamamı yedi kuşağa ayrılır.

Her kuşak batıdan doğuya doğru uzanır. (...) Güney sınırı olan ekvatorun arkasında ise çöller, kumluklar ve -gelen rivayetler doğruysa- biraz da yerleşim vardır. Birinci kuşağın kuzey sınırlarından itibaren ikinci kuşak başlamakta, onun kuzey sınırlarından üçüncü kuşak başlamakta ve yedinci kuşağa kadar bu şekilde devam etmektedir. (...) Onun için dördüncü kuşak en ılıman ve uygun iklime sahiptir. Onun iki tarafında yer alan üçüncü ve beşinci kuşak da buna en yakın iklimlere sahiptir. Onlardan sonra gelen kuşakların iklimleri normalden uzaklaşırlar. Birinci ve yedinci kuşak ise (meskûn bölgeler içinde) normalden en uzak iklimlere sahiptir. Bu nedenle, bu üç kuşak içindeki ilimler, sanayi, binalar, giyecekler, yiyecekler, meyveler ve hatta hayvanlar da içinde olmak üzere her şey, en mutedil ve uygun özelliklere sahiptir. (...) İklimi mutedil olan bu kuşaklarda yaşayan insanlar, iklimin kendilerine sağladığı uygun şartlardan dolayı, diğer insanlardan daha mükemmel durumdadırlar. Evleri, giyecekleri, yiyecekleri ve uğraştıkları sanatlar en uygun özelliklerdedir. Taştan yüksek evler bina ettikleri, bu evleri sanat eserleriyle süsledikleri, alet ve gereçler icat etmede birbirleriyle yarıştıkları ve bütün bu sahalarda çok ileri bir düzeye ulaştıkları görülür.⁴⁵

Medeni umrândaki sanatların ilki ve en eskisi olan yapı sanatı da iklimi mutedil olan kuşaklarda gelişmiştir.⁴⁶ İklimi sanatlar için bu kadar önemli kılan şey bir dizi sebep sonuç ilişkisi neticesinde ortaya çıkar. İklimi mutedil olan bölgelerde şehirler kurulursa bu

⁴² İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/557

⁴³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/560

⁴⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/559

⁴⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/89-116.

⁴⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/566.

şehirler hızlı bir şekilde gelişir. Hızla gelişen şehirlerin nüfusu bu hıza bağlı olarak artar. Nüfusu hızla artan şehirlerin ihtiyaçları da o nispette artacağı için sanatlar da hızlı bir biçimde çoğalır ve gelişir.

İbn Haldun'a göre sanatların gelişmesi için önemli bir etken iklim iken başka bir önemli etken de himaye meselsidir. Geleneksel veya modern anlamda sanatın her zaman hamiye ihtiyacı olmuştur. Bu hami kimi zaman zengin bir aile iken çoğu zaman sultan, kral veya seçkin bir sınıf olmuştur. Orta Çağ'da hem Doğu hem de Batı dünyasında sanata hamiler tarafından büyük ilgi gösterildiği bilinmektedir.⁴⁷ Osmanlı'da en yüksek mimar, sarayın himayesindeki mimar olan mimarbaşısıdır, en iyi kuyumcu, devletin kuyumcubaşısıdır. Avrupa'da Medici ailesi olmasaydı Floransa'nın büyük sanatkârlarının yetişmesi mümkün değildi.⁴⁸ Bu gerçeği İbn Haldun "Sanatlar (yani sanatların ortaya çıkıp çoğalması) ve en güzel şekilde icra edilmeleri, ancak devletin onlara rağbet etmesiyle olur."⁴⁹ şeklinde ifade etmektedir.

Çünkü sanatları talep eden ve onların revaç bulmasını sağlayan (esas olarak) devlettir. Devletin talep etmeyip, şehirdeki diğer insanların talep ettiği sanatlar olsa da bunların etkisi, devletinki gibi olmaz. Çünkü devlet en büyük pazar olup, her şey onda rağbet görüp revaç bulur. Devlette az olan da çok olan da aynı ölçüdedir. Bu nedenle onda revaç bulan bir şey, daha çok ve zaruridir. Bir sanatı talep eden sıradan insanların bu talebi ise, (o mesleğin var olmasını ve güzel bir şekilde icra edilmesini sağlayacak) genel bir talep olmadığı gibi, o sanatın revaç bulmasını da sağlamaz.⁵⁰

Devlet için en revaçtaki sanatlardan biri de kitabettir. İbn Haldun otuzuncu fasılda müstakil olarak kitabet sanatını ele alır ve bu sanatı insanın zihnindeki anlamlara işaret eden sözlü kelimeleri, yazılı olarak ifade eden harf formundaki resim ve şekillerdir diye tanımlar. Düşünür yazıyı dil araçları bakımından sözlü ifadelerden sonra ikinci sırada konumlandırır. Diğer tüm sanatlarda olduğu gibi, hat sanatının gelişip yetkinleşmesi ve estetik bir biçimde uygulanıyor olması için de umrânın gelişmesi, insanların hayat standartlarının belli bir seviyeye yükselmiş olması gerekir. Başka bir ifadeyle insanların bu sanata ihtiyaç duymaları gerekir. Hat sanatının durumu umrânın durumuna bağlıdır. Umrânı kalabalık olan şehirlerdeki hat sanatının öğretimi güzel olurken bu durum sanatın orada yerleşip sağlamlaşmasına da neden olur.⁵¹ Yazı sanatının bazı bölgelerde özellikle çok geliştiğini ve bu gelişmenin nedenini de oralandaki umrânın ve buna bağlı olarak iş sahalarının gelişmesiyle bağlantılı olduğunu vurgular. Bu anlamda Basra, Kûfe ve Bağdat, umrânın gelişmesiyle birlikte hat sanatının da geliştiği yerler olarak öne çıkan şehirlerdir. Bu şehirlerdeki umrânın zayıflamasıyla birlikte hat sanatı da zayıflamış, umrânı daha gelişmiş olan Mısır ve Kahire'ye geçmiştir. Devlet düzeninin bozulması ve umrânın azalmasıyla birlikte diğer sanatların başına ne geldiyse hat sanatının başına da aynısı gelmiştir.⁵²

⁴⁷ Tuba Işınsoy Durmuş, "Siyasi Rekabetin Bir Enstrümanı Olarak Ortaçağda Sanat", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 12 (2014), 66.

⁴⁸ Halil İnalçık, *Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme* (İstanbul: Doğu Batı, Yayınları, 2016), 8.

⁴⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/559

⁵⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/559

⁵¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/580.

⁵² İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/581-584.

Mukaddime'de müzik konusu diğer sanat dallarından farklı bir biçimde ve uzunca ele alınmıştır. İbn Haldun çeşitli sanatlardan bahsederken onları birer meslek olarak sınıflandırır ve tanımlar. Otuz ikinci fasılda ele aldığı “Musiki Sanatı Hakkında” adlı bölümde ise müzik sanatına diğer sanatlardan daha farklı bir biçimde yaklaştığı görülmektedir. Çeşitli müzik aletlerini tanıttıktan sonra müzikten neden zevk alındığını açıkladığı paragraf ve devamında İbn Haldun’un değerlendirmelerinin Yunan ve İslam filozoflarının değerlendirmelerinden izler taşıdığı görülmektedir. Ona göre müzikten duyulan zevkin sebebi, müzik gibi soyut şeylerden alınan zevktir. O soyut şeylerde ruh için bir uygunluğun, bir dengenin ve ahengin algılanıp kavranmasıdır. Eğer anlaşılıp idrak edilen şey yani sanat eseri, onu algılayanın ruhuyla bir uyum içindeyse zevk, uyumsuz ise eziyet verir.⁵³ Burada İbn Haldun’un güzellik anlayışı da ortaya çıkmaktadır ve o, güzeli, nesnedeki uyum şeklinde görmektedir. Görülen nesnelereki hoş giden uygunluk, o şeylerin biçimlerindeki ve niteliklerindeki uyumdur. Görsel olarak haz veren şeyler, form ve tasarım bakımından bir olgunluk, bütünlük ve uyum oluşturuyorsa, o şeyi kendisi yapan cevherin gerektirdiği mükemmelliğin özelliklerini de taşıyorsa, o nesnenin iyi ve güzel olmasının anlamı budur. Bu özelliklerinden dolayı o nesne onu algılayan nefisle uyum içinde olacak ve nefis bu uyumdan zevk alacaktır.⁵⁴ İhvân-ı Safâ’nın müziği birbirine uyumlu melodiler ve ölçülü nağmeler⁵⁵ olarak görmesi gibi İbn Haldun da meseleyi uyum konusu üzerinden değerlendirmektedir. İbn Haldun güzeli tanımlama konusunda İbn Sina ve Fârâbî’den (öl. 339/950) ayrılırken İbnü’l Heysem (öl. 432/1040) ve İbn Rüşd’e (öl. 520/1126) yaklaşmaktadır. Bunun nedeni İbn Sînâ (öl. 428/1037) ve Fârâbî’nin güzellik düşüncesi metafizik bir perspektif sunarken, İbn Haldun’un güzellik düşüncesinin ise İbnü’l-Heysem ve İbn Rüşd’ün güzellik düşüncesi gibi nesnel bir perspektif sunmasıdır.⁵⁶

Müzik sanatını zevk/estetik kavramları bağlamında ele alan İbn Haldun, müzik sanatını “kemâlî ihtiyaçlar” kategorisinde değerlendirir. Ona göre müzik sanatı, zorunlu ihtiyaçlarını karşılayıp, kemâlî ihtiyaçlarını karşılayacak kadar refah seviyesi yükselmiş ve bu kemâlî ihtiyaçlara cevap verecek sanatlara yönelmiş toplumlarda ortaya çıkar. Bunun sebebi ise şudur: Tüm zorunlu ihtiyaçlarını giderip zevklerini tatmin etmek için zaman ve imkân bulan insanlar bu tür sanatlarla ilgilenirler. Bu anlamda müzik, tüm sanatlar içerisinde umrânda en son olarak ortaya çıkan sanattır. Zira diğer bütün sanatlar (kemâlî de olsa) toplumun belli ihtiyaçlarına cevap vermesine karşılık, müzik yalnızca zevk vermeye yarar.⁵⁷ İbn Haldun *Mukaddime*'de diğer bütün sanat dallarını toplum-ihtiyaç/işlevsellik bağlamında ele alırken müzik konusundaki bu görüşleriyle meseleyi estetik/haz zeminine taşımıştır. Orta Çağ’ın Müslüman ve Hristiyan teolog ve filozoflarında estetik haz düşüncesi elbette vardır fakat bu düşünürlerin estetik haz anlayışına her zaman işlevsellik eşlik etmiştir. “Kristal testere” örneğinde olduğu gibi estetik, işlevsellikle birlikte bir kıymete sahiptir. İbn Haldun’un müzik sanatına yaklaşımı ise işlevsellikten/ihtiyaçtan bağımsız estetik/haz temelli bir yaklaşımdır. Bu bakış açısı İbn Haldun’dan yaklaşık üç yüz elli yıl

⁵³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/591.

⁵⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/591.

⁵⁵ İhvân-ı Safâ, *Risaleler I*, çev. Ali Durusoy vd. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 136.

⁵⁶ Ayşe Taşkent, *Güzelin Peşinde Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd’de Estetik* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 93; Valerie Gonzalez, *Güzellik ve İslam İslam Sanatı ve Mimarisinde Estetik*, çev. Muhammet Fatih Kılıç (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 45.

⁵⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/593

sonra ünlü filozof Kant tarafından “amaçsız amaçlılık” olarak formüle edilerek modern estetiğin başlangıcını simgeleyen ifadelere dönüşecektir.

Sonuç

İbn Haldun sanat ve umrân arasındaki ilişkiyi birey ve onun içsel süreci üzerinden değil toplum ve onun ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların ortaya çıkardığı meslekler üzerinden ele alır. Sanatların ortaya çıkışını, gelişmesini, çeşitlenmesini ve aynı zamanda zayıflamasını ve yok olmasını umrânın artması veya azalmasıyla birlikte okur. Sanatın bireyden ziyade toplumla olan ilişkisi İbn Haldun’un sanatı, döneminin zihin dünyası gereği meslek olarak ele alışından kaynaklanır. Modern anlayışta bireysel dehanın bir ürünü ve sanatçının doğayı algılama ve ifade etme biçimi olarak anlaşılan sanat *Mukaddime*’de umrânın çoğalmasına paralel olarak toplumun ihtiyaçlarının bir sonucu neticesinde ortaya çıkar. Modern sanat anlayışında ise sanat daha bireysel bir etkinlik olduğu için en azından üretim aşamasında toplumla bir bağlantısı yoktur. Bir eser olarak ise toplumun çok kısıtlı bir bölümü ile ilişkilidir. Modern sanat ve estetik anlayışı üzerinden bir toplumun sosyo-kültürel analizini yapmak mümkün değildir çünkü bireysel bir dışavurumdur ve seçkin bir gruba hitap eder. İbn Haldun’un sanat anlayışından yola çıkarak ise toplumun meslek grupları, ekonomik yapısı, yaşam şekli ve standartları gibi birçok alanla ilgili sağlıklı değerlendirmeler yapmak mümkündür.

İbn Haldun sanatlar konusunu ele alırken modern sanat anlayışına yer yer yaklaştığı anlar da olmuştur. Bu yakınlaşma “zaruri ihtiyaçlar” ve “boş zaman” kavramlarıyla birlikte ortaya çıkar. Zaruri ihtiyaçların karşılanıp zevklerin tatmin edilmesi için zaman bulan insanlar tek amacı estetik haz olan işler ortaya koymaya başlarlar. Bu anlamda müzik yalnızca zevk vermesi anlamında diğer sanatlardan ayrılır. Umrânın zirvesinde bu sanat vardır. Çoğalan umrânın son merhalesinde müzik sanatı zevk veren sanat olduğu gibi azalan umrânda da ortadan ilk kaybolacak olan sanattır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus İbn Haldun’un sanat ve estetik haz arasında kurduğu ilişki ile modern estetiğin kurduğu ilişki arasındaki farktır. Modern estetik anlayış hiçbir şekilde işlevselliği kabule yanaşmazken İbn Haldun’un iyiliklerin ve kötülüklerin tekrarı konusuna yaklaşımından yola çıkarak müziğin/ sanat eserinin iyiliğe sevk edici olması gerektiği yargısında bulunabiliriz. Bu yargı günün sonunda bizi sanatın işlevsel olması gerektiği noktasına yani geleneksel sanat kuramına götürecektir.

İbn Haldun’un sanat ve umrân arasında kurduğu ilişkinin en özgün yanı onun sanatı bireysel gereksinimlerin bir sonucu olmaktan ziyade toplumsal ihtiyaçların bir sonucu olarak görmesinde yatmaktadır. Umrândan ayrı veya en azından onun etki alanından uzak bir sanat anlayışı *Mukaddime* yazarının kurduğu bilim alanı için mümkün görünmemektedir. Sanat, kolektif hafızanın bir parçası olan sanatkârın, toplumun ihtiyaçlarına estetik ve teknik anlamda yetkin ürünler verme biçimidir. Bu anlayışta sanatın toplumla bir gerilim yaşaması, bir çatışma içinde olması düşünülemez çünkü sanatkârın ürettiği eserin alıcısı doğrudan toplumdur.

Bugün bize dayatılan Batı sanat tarihi ve anlayışının geleneksel dünyanın sanat anlayışıyla ve bu anlayışın kodlarıyla yoğrulmuş kültürel vasatta sağlıklı sonuçları olmayacağı açıktır. Sanatı, başlangıcı temel ihtiyaç, devamı estetik ve sonucu işlevsellik olacak bir eylemler bütünü olarak görmek, özgün bir sanat kuramı ortaya koymayı

kolaylaştıracığı gibi toplumun sanatla olan ilişkisini de güçlendirecektir. İbn Haldun'un sözleriyle söyleyecek olursak; zaruri ihtiyaçlar kök, lüks ihtiyaçlar dallar, sanatlar ise meyvelerdir. Meyvenin lezzeti ve güzelliği ise kökün ona taşıdığı özde gizlidir.

Kaynakça | References

- Arslan, Ahmet. *İbn Haldun*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Durmuş, Tuba Işınsoy. "Siyasi Rekabetin Bir Enstrümanı Olarak Ortaçağda Sanat". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 12 (2014), 65-76.
- Eco, Umberto. *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*. çev. Kemal Atakay. İstanbul: Can Yayınları, 2018.
- Ergül, Ergin. "İbn Haldun'un Temel Kavramlarının Devlet Teorisi Işığında Çevirisi". *Ombudsman Akademik* 8/15 (Temmuz-Aralık 2021), 43-81
- Gonzalez, Valerie. *Güzellik ve İslam İslam Sanatı ve Mimarisinde Estetik*. çev. Muhammet Fatih Kılıç. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Gombrich, Ernst. *Sanatın Öyküsü*. çev. Erol Erduran, Ömer Erduran. İstanbul: Remzki Kitabevi, 1997.
- Görgün, Tahsin. "İbn Haldun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/543-555. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Guenon, Rene. "İnisiyasyon ve Zanaatlar". çev. Tahir Uluç. *Her İnsan Bir Sanatçıdır Geleneksel Sanat Felsefesi Okumaları*. haz. Brian Keeble. 57-62. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Shiner, Larry. *Sanatın İcadı Bir Kültür Tarihi*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- İbn Battuta. *İbn Battûta Seyahatnamesi I*. çev. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- İhvan-ı Safa, *Risaleler I. Abdullah Kahraman*. çev. Ali Durusoy vd. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İnalçık, Halil. *Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: Doğu Batı yayınları, 2016.
- Levi-Strauss, Claude. *İrk, Tarih ve Kültür*. çev. Haldun Bayrı vd. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Oxford. Erişim 20 Mart 2022. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
- Senol, Hüseyin Fırat. "İbn Haldun'da Tarih ve Umran Sorunu". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Taberî, Ebû Ca'fer. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Gürtuna. İstanbul: Sağlam Yayınları.
- Taşkent, Ayşe. *Güzelin Peşinde Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd'de Estetik*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Thomas Aquinas, *Summa Theologica Vol. II*. PDF: William Benton Publisher, 1923. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.462789/page/n595/mode/2up>
- Thomas Aquinas, *Summa Theologica Vol. I*. PDF: William Benton Publisher, 1923.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim 20 Mart 2022. <https://sozluk.gov.tr/>
- Yenilmez, Kürşat-Duman, Ayşegül. "İlköğretimde Matematik Başarısını Etkileyen Faktörlere İlişkin Öğrenci Görüşleri". *Manisa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10 / 19 (2008), 251- 268.
- Zorlu, Abdülkadir. "Gereksinimlerin, İhtiyaçların ve Arzuların Dönüşümü Bağlamında İbn Haldun'un İhtiyaçlar Kuramı". *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2020), 487-528.